

Отже, українські обрії «країни Крашевського» та «театру корифеїв» Старицького потребують зставного аналізу творчої діяльності письменників, щоб «сповна поцінувати її й розібратися в ній» [Пилипчук 2012, 171].

1. *Арістотель*. Поетика. – К.: 1967. 2. *Баженова С.С.* Україністика в історико-краєзнавчих творах Ю.І. Крашевського / С.С. Баженова // Студії. – Кам.-Под., 2005. – Т. 1. 3. *Ведіна В.П.* Юзеф Ігнацій Крашевський / Передмова // «Прадавня легенда» і її автор. – К.: Веселка, 1989. 4. *Джурбій Т.О.* Повість «Хата за селом» Ю.І. Крашевського та драма «Циганка Аза» М.П. Старицького: еволюція змісту // http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/apif/2009_4/dzhurbij.pdf 5. *Кирчів Р.Ф.* Юзеф Крашевський і Україна // Радянське літературознавство. – 1968. – №8. 6. *Крашевський Ю.І.* Хата за селом: Повісті / Пер. з пол. П. Погребної.– К.: Дніпро, 1967. 7. *Юзеф Крашевський як явище світової культури*: Наук. зб. ст. / Упор. Ю.Багінський, Г.Мокринський. – Житомир: Волинь, 2007. 8. *Пилипчук Р.Я.* Театральна діяльність М.Старицького в оцінках І.Франка та інших сучасників // Науковий вісник Київ. нац. ун-ту театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого. – Вип. 10. – К., 2012. – С. 171-194. 9. *Старицький М.П.* Циганка Аза // М.Старицький. Твори у 8 т. – К.: Дніпро, 1984. – Т. 3. 10. *Старицький М.П.* // Наша культура. – Варшава, 1960. – №12 (32). 11. *Франко І.* Збір. тв.: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 41. 12. *Kraszewski J.I.* Listy do rodziny. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1982.

*Т. В. Сивець, магістр,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка*

ЕПІФАНІЯ ЯК ДОМІНАНТНА КАТЕГОРІЯ МОДЕЛІ ТВОРЧОГО АКТУ В ПРОПОВІДНИЦЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ КИЄВОРУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У статті зроблено спробу проаналізувати еволюцію моделі творчого акту з літературно-критичного погляду. Значна увага приділена чернечій традиції книжності на Київській Русі та виокремленню в ній авторського начала.

Ключові слова: *епіфанія, катарсис, інтенція, канон, інтерпретація.*

В статье сделана попытка проанализировать эволюцию модели творческого акта с литературно-критической точки зрения. Значительное вни-

маніе уделено монашеской традиции книжности на Киевской Руси, а также представлению в ней авторского начала.

Ключевые слова: *эпифания, катарсис, интенция, канон, интерпретация.*

The article deals with the analysis of literary and critical evolution connected with the model of the creative act. In the centre of attention is the monk tradition to scribe in the Kyiv Russ and emphasis on the author's position.

Key words: *epiphany, catharsis, intention, inspiration, canon, interpretation.*

Із розвитком літературної герменевтики та досвіду естетичного сприйняття посилилась увага до таких категорій як «образ автора», «особистість автора», «авторська позиція», «авторське начало». З'ясуванням тринітарних відношень «автор-реципієнт-текст» стала займатися не лише теорія літератури, але й сучасна літературна медієвістика, для якої виявилось нагальним дослідження образу автора при побудові нового понятійно-категоріального апарату в безперервному континуумі історико-літературної дійсності. Відтак, постала проблема переосмислення особи книжника в Києворуській державі не лише як відтворювача об'єктивних реалій, але й як співучасника творчого акту, посередника між Божим провидінням та власною інтенціональністю.

Закономірно, що **актуальність представленої наукової розробки** ґрунтується, в суті своїй, на епістеміологічному питанні: як виявити смисл, який скриптор намагався вкласти у текст, якщо, по-перше, поняття канону максимально унеможлиблювало будь-які вияви аксіологічних характеристик, а отже, нівелювало особистість автора, по-друге, чи доцільно припускати множинність інтерпретацій у середньовічних текстах Київської Русі, якщо у них іманентною функцією закладалась лише персуазивність, тобто переконання новонавернених вірян в істинності прийнятої релігії – християнства.

Беручи до уваги те, що сучасна медієвістика таки виокремлює різне ступенювання авторського начала у літературній традиції Київської Русі, все ж **новаторською та недослідженою**, на нашу думку, лишається проблема з'ясування моделі творчого акту середньовічного автора-книжника. З огляду на неоднозначність категорії авторства в оригінальній літературі XI-XIII ст., у статті матимемо **за мету** вивчення еволюції запред'явленої категорії від часів античності до сьогодення. Крім того, зважаючи на сильні взаємовпливи богослов'я та літератури в період Київської Русі, спробуємо виявити співмірність богословських епістем та літературної цінності проповідницького пласту текстів.

Відомо, що одним із перших про проблему середньовічного автора почав говорити І. Франко, приміряючи до нього своєрідну маску безликісті, за

словами дослідника, «імперсональності». Певним чином І. Франко по праву міг припускати, що таке твердження є достовірним, адже процес витворення оригінальної літератури на ґрунті перекладної греко-візантійської відбувався досить повільно, обережно, постійно опираючись на запозичений канон [Франко 1983, 40].

Д. Ліхачов говорив про явище колективного авторства і мінімалізацію індивідуальних рис у середньовічних текстах, що зумовлювалося, на його думку, жанровою специфікою [Ліхачов 1987, 332-333]. О. Александров за вихідний пункт обирає архітектоніку художніх текстів та поділяв тип авторської свідомості на діалогічний та монологічний. Оскільки література Київської Русі, а особливо проповідницька, мала яскраво виражений риторичний характер, то відповідно набувала ознак монологічності [Александров 2006, 15]. Варто зазначити, що О. Александров наразі дуже близький у своїх міркуваннях до Д. Ліхачова, адже наріжним каменем у сучасній лінгвістиці було питання віднесеності монологу до окремого жанру, діалогічність є формою, засобом вираження думок, натомість монолог важко тлумачити як засіб вербалізації, радше – це окремий жанр.

С. Аверинцев наголошував на нормативності ідеалу літератури, тому авторство зіставляв з авторитетом [Аверинцев 1977]. Тут ми вбачаємо тяглість традицій екзегетики, адже авекзегет був лише речником беззаперечних істин, а його покликання виявлялось у якомога простішому тлумаченні алегорично-символічних сакральних знань. Протиставлення «авторитет-авторство» визначалось домінантною концепцією, тому було і лишається прикметним для розробки науково-методологічної бази біблійної герменевтики. Амбівалентній концепції С. Аверинцева протиставляють історичний тринітарний варіант розвитку категорії «автор», розробка якого належить С. Бройтману у праці «Історична поетика» [4]. Так, учений виділяє 3 етапи розвитку словесного мистецтва: синкретизм, ейдетична поетика та поетика художньої моральності. Якщо середньовічна книжність зі своїх витоків витворювалась синкретично, то і про категорію авторства маємо говорити як про щось таке, що перебуває в іншій, чи виразно інакшій формі авторства: ототожнення автора і героя. Етап ейдетичної поетики знаменний тим, що спостерігається синкретизм вищого ґатунку: образ та ідея, тому художній принцип вже відкидає акцент лише на канон, а витворює суб'єктивне начало. С. Бройтман зазначає, що у добу ейдетичної поетики відбувається «високий» розвиток особистісного начала, усвідомлення особистого авторства. «Я» тлумачиться і, власне, усвідомлюється не як окремішня сутність, але як причетність до Бога і світу. Пориноючи у глибини власної душі, таке «Я» мало здатність зустріти Божественну благодать, а не власну сутність.

Базова корелятивна пара С. Аверинцева «авторитет-авторство» та погляд С. Бройтмана на авторство як на історичну генезу літературознавчої категорії, синтетично віддзеркалюють центральну концепцію ранньої естетичної теорії Дж. Джойса про «епіфанії», а тому алюзивно проектують загальну модель творчого акту книжника на Київській Русі.

В «Антології середньовікової мисли» поняття «епіфанія» тлумачиться як зрине чи те, що може бути почутим, проявлення певної сили, передусім божественної або надприродної. Сам Дж. Джойс у першій версії роману «Портрет художника замолоду» («Герой Стивен») розуміє під епіфанією раптову духовну маніфестацію – чи то в співбесіді, чи то в жесті, ході думок, що варті запам'ятовування» [Джойс 1997, 14]. Епіфанію як богоявлення, як явлення Божої Премудрості, вищого Логосу, Софії передусім у творчості митця можемо вважати домінантною складовою моделі творчого акту середньовічного скриптора-проповідника.

На підставі літературно-критичних розвідок про категорію авторства (Конявська, Т. Целік, В. Горський) та сам процес поетичної творчості (Арістотель, І. Франко, К. Дж. Ванхузер) закономірним вважаємо висновок, який формулює у праці «Мистецтво розуміння тексту» американський вчений К. Дж. Ванхузер: «Я намагаюсь довести, що значення – це одна із форм дії і що поняття авторства в кінцевому підсумку – богословське. Людське авторство базується на здатності Бога виражати себе через акт Втілення чи одкровення» [Ванхузер 2007, 31]. Отже, думка вченого – своєрідна квінтесенція нашого наукового пошуку щодо з'ясування феномену натхнення, творчого акту та вияву оригінальності літературного зразка в добу Київської Русі. Про близькість митця та Божої сутності («боже вітхнення») під час творчого процесу згадує у своєму естетично-критичному трактаті «Із секретів поетичної творчості».

Про посередництво Бога в процесі творчого акту замислювались також західноєвропейські Отці Церкви. Так, Августин Блаженний говорить про епіфанію як про теорію Божественної ілюмінації: «Людський розум потребує божественної ілюмінації, щоб пізнати істини, які в певному розумінні трансцендентні йому або перевершують його, таким чином вийти за межі можливостей, якими він володіє, будучи відданим самому собі» [Коплстон 1997, 47-48].

Означуючи епіфанію як категорію, що стосується середньовічної літератури, важливо пригадати поняття катарсису в античності, теоретично обґрунтоване Арістотелем в «Поетиці». Концепція німецького літературознавця Г. Яуса, поєднуючи Аристотелеве розуміння катарсичної втіхи, Августинову критику самонасолоти (*curiositas*) та Горгієву теорію про вплив афектів на

переконливість промови семантично повно відтворює поняття катарсису – «та насолода від емоцій, розбурханих промовою чи поезією, яка може як вплинути на переконання слухача та глядача, так і спричинитися до вивільнення його душі» [Яус 2011, 119].

Іншими словами, те, що Арістотель, аналізуючи жанр трагедії, називав «естетично-споглядалною дистанцією» в християнському естетичному досвіді, послуговуючись універсальним методом алегорези, стало протиставлятися схвильованості у благоговінні та повчанні, очищення через катарсис знайшло відбиток у вчинку співчуття (Арістотелеве тлумачення емпатії), а «безневинна насолода уявним» відобразилась у «апелятивному принципі слідування».

Таким чином, маємо справу з еволюцією поняття «творчого натхнення» через божественне посередництво, яке, розширюючи своє семантичне поле, все ж доводить своє право на існування в літературно-критичному понятійному апараті.

Нез'ясованим лишається тільки співіснування понять інспірація та інтенція. Хоча сучасні літературознавчі непоодинокототожнюють ці поняття або ж, навпаки, вважають неспівмірними щодо вияву авторської особистості та розкриття смислу й задуму художнього тексту. Наприклад, В. Уїмсаг вважає не релевантною категорію авторства щодо визначення авторського смислу [Уїмсаг 1954, 137]. Тоді, як П. Джул пропонує більш раціональну основу для того, щоб зробити задум критерієм смислу. Він доводить, що між твердженням про смисл тексту та авторським задумом є логічний зв'язок. Адже кожне звертання до будь-якої якості тексту – це приховане звертання до задуму автора. Тому, смисл літературного твору по суті подібний до мовленнєвого акту особистості [Джул 1980, 240]. Онтологічний підхід до вирішення проблеми інтенціональності представляють також західноєвропейські вчені Стівен Кнапп та Уолтер Бен Міхаелс. Їх твердження надзвичайно просте й унікальне: смисл і є інтенцією, задумом автора, а тлумачення і є пошуком задуму. [Кнапп, Уолтер 1993, 19-20]. Метафорично висловлюється з цього приводу Р. Даф, котрий мимохідь дещо нагадує біографічний принцип прочитання художніх текстів: «Неможливо, знявши черепну коробку, заглянути в розум людини» [Даф 1990, 29].

Отже, яким чином богословська категорія стосунків людини з Богом, означена О. Осіповим як «синергія» через посередництво епіфанії втілюється в літературну тканину тексту, ми можемо прослідкувати з досвіду естетичного сприйняття німецького літературознавця Г. Яуса: «Лише поступова поетизація душевного піднесення призводить до естетичної ідентифікації з зображуваним – ідентифікації, в якій суб'єкт споглядання міг розкрити вну-

трішню суть свого почуття і водночас опинявся перед небезпекою «вживання» та містичної самонасолоти [Яус 2011, 124-125].

Щодо своєрідності автора-проповідника, маємо додати, що в добу Київської Русі держава і церква сприймалися як єдине ціле, адже пліч о пліч закладали підвалини християнських ідей. Відповідно, проповідник виступав двоїпостасно: і як речник державних принципів, і як мудрий наставник в питаннях віри.

Проповідь будувалась за таким принципом, щоб мистецтво переконання в повній мірі виповнювала себе в кожному окремо взятому зразку, а сугестивні прийоми, які детально описує І. Франко, використовувались, аби людина в чистоті своїх замірів відчувала себе богоподібною. Це забезпечувало безумовне слідування канонам церкви, посилювало віру в Христа, робило людину дотичною до «горнього» світу. Одна з ознак парадигми святості на Київській Русі, за В. Горським, означувалась як екклесіастичність, тобто лише під покровом церкви та під час проповіді християнин міг відчути себе унікальною частиною ідеальної Божої світобудови.

Проповіді апелювали до чуттєвого світу людину, послуговуючись цілим спектром глибоких символічних образів, які діяли на свідомість і, навіть, на підсвідомість. Визначальними були роздуми про внутрішній світ людини – гріховний, який очищається лише через покаєння, про морально-етичні принципи, про глибину віри. Основною метою було викликати у людини бажання покаятися, глибоко увірувати, переконатись у істинності християнських ідей, а відтак покійно слідувати за канонам церкви, щоб унаслідувати життя вічне, за підтримки, звичайно ж, мудрого правителя в мирському житті.

Іларіон Київський у Слові «О Законѣ и о Благодѣти» представляє власний спосіб тлумачення Святого Письма в ораторсько-проповідницькій манері. Проте варто зазначити, що наводячи більше ніж сотню біблійних ремінісценцій, жодної він не тлумачить розлогим коментарем. Іларіон свідомий того, що виголошуючи свою проповідь, він постає не лише вправним екзегетом, але й речником державних принципів, навчителем, вихователем, авторитетом, до якого прагнуть новонавернені християни.

Проповіді Луки Жидяти та Феодосія Печерського видаються ближчими і зрозумілими, адже розраховані не лише на державну еліту, але, в першу чергу, апелюють до вірян. Аргументи проповідників зводяться до того, що повинен робити мудрий християнин задля укріплення своєї віри, задля користі християнства. Зовсім інакше сприймається «Послання...» Клима Смолятича, яке вибудовується у формі відповіді на лист до пресвітера Фоми. Проповідник звертається до тлумачення біблійних образів, підкріплюючи їх емпіричними судженнями. Відтак, аргументи сприймаються переконливіше,

правдивіше, тому претендують, за словами О. Сліпушко, на «власний літературний стиль» [Сліпушко 2009, 312].

Важливо відзначити, що будь-яка проповідь починалась у книжників зі звертання до Бога по благословення. Це, звичайно, вважалось обов'язковою формулою початку літературного твору Середньовіччя, але і беззаперечним натяком на те, що як би не була завчасно підготована проповідь, книжник при усному представленні її аудиторії намагався ще раз відчути Божественну ілюмінацію акту першотвору. Будучи здібним оратором, він все ж очікував катарсичного відчуття від усвідомлення його слів розумною паствою. Отож, відбувалось подвійне семантичне розкодування біблійних істин через рефлексію реципієнтів та повторну саморефлексію проповідника. Ю. Ковалів, характеризуючи особистість інтерпретатора, наголошував, що він (інтерпретатор) потрапляє у стан патопеї, коли творче і божественне зливаються воедино [Ковалів 2008, 23].

Образ автора за доби Середньовіччя формується під впливом багатьох чинників, тому ми мусимо зважати на них при виокремленні авторського начала в літературі цього періоду. Високі вимоги до канонів жанру та історичні події, які часто виступали стимулом до виголошення тих чи інших ідейно наповнених текстів, певною мірою впливали на книжника, але ні за яких умов не нівелювали авторські намагання інтерпретувати, оцінювати, повчати, а ти більше не порушували теоцентричність світогляду автора-скриптора. Світогляд книжника, незалежно від того, в якому жанрі він творив, до якої аудиторії звертався і ким за ієрархічним статусом у духовенстві був, чітко відповідав християнським принципам. Допускаючи витворення категорії авторства в літературі доби Середньовіччя, маємо право говорити і про модель творчого акту в межах чернечої традиції. Акцентуючи увагу на епіфанії, мусимо сказати, що «богоявлення» відбувалось не лише під час написання відповідного тексту проповіді, але й головним чином тоді, коли аудиторія новонавернених християн відповідно рефлексувала на систему розгорнутої аргументації проповідника.

Відродивши поняття епіфанії в методі модернізму «потоків свідомості», Дж. Джойс найточніше висловив його суть – «claritas», коли у свідомості митця вперше народжується естетичний образ [Джойс 2000, 95]. Варто лише згадати, що ідеальним образом, який за своєю екзистенцією віддзеркалював семантичне наповнення окремо взятого образу, була істина. Тому кожен книжник ставив собі за мету хоча б долучитись до «притчового» декодування вищого промислу, оскільки «благодатний» метод був під силу лише обраним.

Оскільки концептуальною ознакою тлумачення цитат і символічно-алегоричних образів зі святого Письма була поліваріантність, доводиться тільки

припускати, наскільки сильний вплив здійснювали сакральні тексти на вчених екзегетів і як їхня свідомість, адаптуючи всю множинність доступних смислів через посередництво епіфанії під час вдумливого читання, ще раз змушувала підсвідомі сили сугестування віднаходити нові прочитання під час завпред'явлення в аудиторії.

1. *Аверинцев С.С.* Поэтика ранневизантийской литературы / С.С. Аверинцев. – М.: Наука, 1977. – 320 с. 2. *Александров О.* Середньовічний автор / О. Александров // Давньоруське любомудріє. Тексти і контексти. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 9-24. 3. *Антология средневековой мысли.* Оп.: СПб.: Изд-во Русского христианского института, 2001. 4. *Бройтман С.Н.* Историческая поэтика: Учеб. пособ. – М.: ИЦ РГГУ, 2001. – 421 с. 5. *Ванхузер Кевин Дж.* Искусствовопонимания текста. Литературоведческая этика и толкование Писания. Пер. с англ. – Черкассы: Коллоквиум, 2007. – 736 с. 6. *Горський В.С.* Святі Київської Русі / В. С. Горський. – К.: Абрис, 1994. – 173 с. 7. *Золоте слово.* Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX-XV століть: у 2 кн. / [упор. В. Яременко, О. Сліпушко, передм. В. Яременка]. – К.: Аконті, 2002. 8. *Ковалів Ю.І.* Літературна герменевтика: монографія / Ю.І Ковалів. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. – 240 с. 9. *Коплстон Ф.-Ч.* История средневековой философии = A History of Medieval Philosophy / Пер. с англ. И. Борисовой; Послесл. М. Гарнцева. — М.: Энигма, 1997. — 512 с. 10. *Лихачов Д.С.* Поэтика древнерусской литературы / Д.С. Лихачев // Избранные работы: в 3 т. - Т. 1. – Л.: Худ. лит., 1987. – С. 261-654. 11. *Осинов А.И.* Путь разума в поисках истины. - М.: Даниловский благовестник, 1997; Братство во имя св. Александра Невского, 1999. - М.: Сретенский монастырь, 2002, 2003, 2004; М.: Благо, 2003, Спб: Сатис, 2007. 12. *Сліпушко О.М.* Еволюція та функціонування літературних образів у книжності Києворуської держави (XI – перша половина XIII ст.): Монографія. – К.: Аконті, 2009. – 416 с. 13. *Франко І.* Зібр. тв.: У 50 т. - Т. 31 / І. Франко, редкол.: Є.П. Кирилук (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1976-1986. 14. *Яус Г.Р.* Досвід естетичного сприйняття і літературна герменевтика / Пер. з нім. Р. Свято і П. Тарашук. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2011. – 624 с. 15. *Duff, R. A.* Intention, Agency and Criminal Liability: Philisophy of Action and the Criminal Law. - Oxford: Basil Blackwell, 1990. 16. *James Joyce.* A Portrait of the Artist as a Young Man. Пер. М.Богословская-Боброва. - М.: Terra, 1997. OCR & spellcheck by HarryFan, 24 November 2000. 17. *Juhl, P.D.* Interpretation: An Essay in the Philisophy of Literary Criticism. Princeton: Princeton Univ. Press, 1980. 18. *Knapp, Steven, and Walter Benn Michaels.* Against Theory. Pp. 11 a-30 in Mitchell, ed., Against Theory, 1993. 19. *Wimsatt*

W.K. and Beardsley Monroe. Genesis: A Fallacy Revisited. Pp. 116-38 in Molina, ed., On Literary Intention. - 1954.

А.В. Скрипник, канд. філол. н., доц.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ КОМІЧНИХ МОТИВІВ У ЛІТЕРАТУРІ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Статтю присвячено аналізу лексичних та стилістичних засобів створення комічних мотивів у французькій літературі XII–XIV ст. Висунута гіпотеза про те, що джерелом комізму служить порушення закономірностей функціонального стилю, а саме семантико-стилістична невідповідність мотиву, формули чи терміну їх традиційній реалізації.

Ключові слова: *середньовічна міська література, комічні мотиви, іронія, бурлеск, пародія, ресемантизація символіки, жанрова тональність, транспозиція.*

Статья посвящена анализу лексических и стилистических средств создания комических мотивов во французской литературе XII–XIV веков. Выдвинута гипотеза о том, что источником комизма служит нарушение закономерностей формульного стиля, а именно семантико-стилистическое несоответствие мотива, формулы или термина их традиционной реализации.

Ключевые слова: *средневековая городская литература, комические мотивы, ирония, бурлеск, пародия, ресемантизация символики, жанровая тональность, транспозиция.*

The article deals with the lexical and stylistic devices of the formation of comic motifs in French literature of XII–XIV centuries. The author develops a hypothesis that the source of humor is a violation of the laws of the functional style, namely semantic and stylistic mismatch of motif, formula or term to their traditional realization.

Key words: *Medieval urban literature, comic motifs, irony, burlesque, parody, resemantization of symbolism, genre tonality, transposition.*

Однією з найскладніших естетичних категорій є категорія комічного, теоретичне осмислення якої привертало увагу дослідників із часів античності